

El Ter, molt més que un corrent d'aigua

Els rius són germans nostres, perquè ens alliberen de la set
(Seattle, cap indi nord-americà)

1

Els llibres de geografia física expliquen que un riu és un corrent permanent d'aigua dolça que aboca les seves aigües al mar o bé en un altre riu. En realitat, però, un riu, sobretot si és una mica gran, és molt més que això. Així, un curs fluvial pot ésser també una frontera duradora, una llarga via de comunicació, un motiu d'inspiració artística, un espai d'esbargiment, un camp de batalla, el bressol d'una civilització antiga, una reserva d'aigua dolça per regar els camps i apagar la set de les ciutats... En l'època contemporània, quan l'home, amb l'ajut del seu enginy, ha fet treballar els rius més que mai, molts cursos fluvials també han esdevingut uns grans productors d'energia renovable. En la mateixa època, dissortadament alguns rius s'han convertit en una enorme claveguera a cel obert, a vegades fins i tot en un immens abocador de runes i deixalles de tota mena. Tots els rius, en fi, són escultors del paisatge, símbols d'identitat per als homes i les dones que viuen a la seves vores, una metàfora de la finita existència humana, com han explicat els poetes des de fa prou temps...

El Ter, sense ésser un gran riu, és, o ha estat, moltes d'aquestes coses. Vora el Ter s'establí l'home en èpoques molt remotes, quan aquest anava d'ací d'allà amb les seves escasses pertinences a la recerca d'aliments. Més tard, quan els nostres avantpassats decidiren fer-se sedentaris, construïren vora el riu cabanes, pobles i viles, i també els primers ponts sobre el curs fluvial per poder passar d'una banda a l'altra sans i estalvis. En temps més recents, quan l'home esdevingué un productor de mil i un articles fabrils, hi instal·là petites indústries i grans fàbriques que funcionaven amb la força de l'aigua del riu.

Del Ter, l'home n'ha extret aigua per beure, per regar i per rentar; arena, grava i còdols per construir; energia per moure màquines i il·luminar ciutats... A les ribes del Ter s'han produït lluites humanes des de l'antigor fins a l'època contemporània, i fins i tot una gran batalla batejada amb el nom del riu que tingué lloc el 27 de maig de 1694, tan a prop de les muralles de Torroella de Montgrí que els habitants de la nostra vila pogueren sentir l'estrèpit de la lluita. Al llarg de més de cent cinquanta quilòmetres, el Ter ha separat uns quants municipis (just abans de penetrar al terme municipal de Torroella de Montgrí, separa els municipis de Gualta i Ullà). Al Ter s'han acostat les dones a rentar, la mainada a jugar, els artistes a pintar, els caminants a refrescar-s'hi i descansar una estona, grans i petits a esbargir-se de moltes maneres: nedant, pescant, barquejant, fent la berenada o simplement contemplant el pas de l'aigua, escoltant la seva remor. Com gairebé tots els rius, el Ter ha fornït un grapat de llegendes que han enriquit el nostre bagatge cultural.



El 27 de maig de 1694 tingué lloc una gran batalla entre les tropes franceses i espanyoles a l'altura de Gualta, molt a prop d'aquest indret. (Foto Ricard Torroella)

Vegem tot seguit, amb més deteniment, el profit que l'home ha tret del Ter des de l'època paleolítica fins als nostres dies, la relació que aquest ha tingut amb el Ter al llarg de la seva història.

2

L'home s'ha instal·lat vora els rius des de temps remots. Sempre, és clar, a una distància prudencial ("vora el riu, no t'hi facis el niu", diu una vella dita ben coneguda pels habitants de la Ribera d'Ebre). Comptat i debatut, viure a la vora d'un curs fluvial a la llarga comporta molts més avantatges que inconvenients. Com ha estudiat Miquel Tarradell, tot sembla indicar que els caçadors del paleolític que habitaren les actuals terres catalanes tingueren una preferència per les coves situades damunt de rius, sovint a les gorges o bé a la proximitat de l'aigua abundant¹. Rius com ara el Llobregat, el Fluvià, el Tec, el Tet i el Ter foren testimonis dels primers assentaments humans al nostre país.

Vora el Ter s'han trobat una colla d'indrets (coves i campaments) habitats per l'home prehistòric. El cau del Duc de Torroella i el d'Ullà són els primers noms que ens vénen a la memòria als que vivim als peus del Montgrí. Però no oblidéssim pas altres jaciments del curs mitjà del riu, més antics que els del Montgrí, com ara el cau de les Goges i, sobretot, el puig d'en Roca, no gaire lluny de Girona, ocupat per l'home fa més de mig milió d'anys, que ja és dir.



El Ter i altres rius catalans foren testimonis dels primers assentaments humans al nostre país. (Foto Ricard Torroella)

Per als éssers humans de la prehistòria el Ter era una protecció contra els atacs d'altres éssers humans o les escomeses de salvatgines famolenques. El riu, naturalment, proporcionava també a l'home aigua i aliment. Els caçadors del paleolític devien acostar-se sovint al riu a beure, a rentar pells, a pescar, assetjar els animals que hi anaven a sadollar la set per intentar de caçar-los amb paranyes o bé encalçant-los. Altrament, l'home de l'edat de pedra devia baixar de tant en tant fins a la llera del riu per proveir-se de còdols, amb els quals, pica que picaràs, fabricava el seu escàs i rudimentari instrumental lític.

En molts indrets del seu curs, les riberes del Ter s'obren en amples valls i planes que propicien el cultiu i el poblament humà. Quan l'home aprengué a cultivar la terra, el Ter continuà essent un centre d'atracció humana. Sabem que diverses tribus ibèriques establiren els seus poblats prop d'aquest riu. A l'Empordà, els poblats ibèrics d'Ullastret i d'Empúries estaven situats a escassa distància del Ter, i el riu segurament no era cap barrera infranquejable per als ibers que vivien en aquests poblats. És molt probable que en aquells temps l'home ja fes servir el riu com a camí, que navegues per alguns dels seus trams a bord de rais o d'alguna mena de fràgil embarcació.

En l'època medieval, una colla de poblacions van néixer i créixer a les ribes del Ter. Unes, al voltant d'un monestir; altres, a la vora d'un pont o a banda i banda d'un gual. Llavors, l'home ja no s'acostava al riu només per apagar la seva set o alimentar-se, com havia fet durant molts mil·lennis. També baixava fins al riu amb altres propòsits. Per exemple, per recollir plantes que feia servir per a usos diversos. Sobretot balques, vímet i joncs, que encara empraven alguns dels nostres avis per fer culs de cadires (en el cas de la balca) o cistells (en el cas del vímet). Més tard, ja en temps moderns, l'home també trobà utilitat a les canyes (que provenen d'Amèrica) i els canyissos, dues plantes molt abundants sobretot al tram final del riu.

D'altra banda, en algun moment de l'època medieval, l'home començà a aprofitar la força de l'aigua del Ter per moldre cereals. Llavors, ací i allà aparegueren un seguit de molins. De primer, molins fariners (és a dir, per moldre el blat). Més tard, quan el cultiu de l'arròs s'expandí per les terres del curs inferior del riu, arrossers.

Després, vindrien les fargues, els establiments on es produïa ferro. Per bé que ja n'hi havia a l'edat mitjana, les fargues conegueren un gran desenvolupament a l'època moderna, als segles XVII i XVIII. Per produir ferro calia carbó i mineral, però també molta aigua, i d'això, en aquell temps, n'hi havia en abundància al Ter i a altres rius que tenien les seves fonts als Pirineus. Qui vulgui veure el funcionament d'una farga pot fer-ho al Museu Folkloric de Ripoll.

Però fou sobretot al principi de la revolució industrial quan es desenvolupà vora el Ter una gran activitat. De primer, durant la segona meitat del segle XIX i les primeres dècades del XX, l'home construí enormes fàbriques vora el riu, les màquines de les quals eren mogudes per la força de l'aigua. Les colònies fabrils que en aquella època s'instal·laren vora el Ter, el Llobregat i altres rius presentaven uns clars avantatges sobre les fàbriques urbanes. A més a més d'emprar una energia gratuïta, per bé que no gaire abundant, els patrons disposaven d'una mà d'obra més dòcil i barata, i encara tenien exempcions fiscals². A la conca del Ter, s'hi bastiren una trentena de colònies tèxtils. Si hom donés medalles al treball als rius, el Ter se'n mereixeria una de ben grossa. Inqüestionablement, el Ter és un dels rius més treballadors de tota la Península Ibèrica.

Més tard, en ple segle XX, la força de l'aigua, transformada en energia elèctrica, es pogué desplaçar a grans distàncies per moure màquines de fàbriques llunyanes, per il·luminar poblacions enteres, per fer funcionar els aparells domèstics que d'uns anys ençà han anat envaint les nostres llars per fer-nos la vida més còmoda. D'una manera o altra, avui dia són centenars de milers les persones que es beneficien de l'aigua del Ter.

3

Però el Ter no sols ha proporcionat a l'home productes, béns materials com ara aigua, plantes, materials de construcció o energia. El Ter també ha donat a l'home una altra mena de béns. Així, des de temps ben antics, el Ter ha donat origen a una colla de llegendes. Més tard, ja en l'època contemporània, alguns homes s'acostaren al riu i el contemplaren amb els ulls del creador que busca constantment motius d'inspiració per a les seves obres artístiques.

Alguns d'aquells homes eren pintors paisatgistes que s'acostaren al riu amb el cavallet, la paleta i la caixa de pintures, desitjosos de plasmar en la tela la bellesa d'un racó del riu, com ara un pont esvelt, una arbreda frondosa o un gorg sinistre. Altres eren poetes, sovint floralescos, que veieren en el riu una metàfora de l'existència humana, com ja havien fet altres versificadors molt abans d'ells. La Renaixença, entre altres coses, és l'època dels rapsodes fluvials, dels "gaiters", i el Ter també tingué els seus rimaires. Des que l'home ha embrutit i emmetzinat les aigües fluvials, però, els poetes ja no parlen dels rius en els seus poemes. Quin poeta gosaria dedicar una poesia a un riu d'aigües més aviat brutes i fins fèrides que tot sovint transporta bancs d'escuma i cadàvers d'una ja prou migrada fauna fluvial?

El Ter ha inspirat fins i tot compositors de sardanes, i autors d'obres de ficció. Recordem *Susqueda*, una novel·la curta del gironí Miquel Fañanàs en què un imaginari esfondrament de la presa de Susqueda causa el pànic als veïns de les poblacions situades presa avall.



Contemplant el Ter des del pont ja no és tan perillós des que, fa un parell d'anys, hom protegí les voreres amb barres metàl·liques. (Foto Ricard Torroella)

El riu, altrament, durant molt de temps també ha proporcionat a l'home pau, esbargiment. Fins fa poques dècades, quan les aigües del riu baixaven més netes que ara, i més abundoses, eren moltes les persones que s'acostaven al riu amb l'únic propòsit de passar-hi una estona agradable pescant, nedant, barquejant, dinant, fent la migdiada, observant la flora i la fauna... A les poblacions que hi ha al llarg del Ter es conserven moltes fotografies esgrogueïdes de les primeres dècades del segle XX en què es veuen persones banyant-se a les aigües del riu.

Però aquest espectacle, el d'una colla de persones xalant en el riu o vora el riu, ja era més aviat rar quan, l'any 1976, l'historiador i polític gironí Joaquim Camps i Arboix escriví la millor obra que s'ha fet sobre el Ter³. En la segona meitat del segle XX les fotografies del riu que tot sovint apareixien a la premsa eren ben diferents. En lloc de banyistes, s'hi podien veure trams del riu coberts enterament d'escuma o de peixos morts. Però si algun dia les aigües del riu tornen a ser netes i abundants, la gent buscarà de nou la companyia del riu, perquè la gent té necessitat d'acostar-se a la natura més que mai. Miquel Martí i Pol, el poeta de Roda de Ter, tenia tota la raó del món quan escrivia això: "Per als qui hem passat tota la vida prop d'un riu, veure'l empobrir-se i degradar-se és un espectacle tristíssim que deprimeix i revolta"⁴.

Al nostre municipi, si volem veure algú esbargint-se al riu, hem d'anar a la Gola. En aquest punt final del riu podem veure, a l'estiu, persones que pesquen, que neden, que fan *surf* o piragüisme a les tranquil·les aigües del riu, que passegen a peu, en bicicleta o a cavall pels camins que corren al llarg de les amples motes. O que, simplement, contemplen silencioses i embadocades les gavines xiscladores que sobrevolen el tram final del riu, els peixos que de tant en tant es deixen veure enmig de les aigües tèrboles. Durant la resta de l'any, fins i tot els dies més rúfols del pic de l'hivern, sempre s'hi acosta algú només pel gust de contemplar aquest petit, però bell, espai natural, de gaudir de la calma que hi regna un cop passada la sorollosa època estival.

Un altre indret fluvial d'esbargiment, freqüentat sobretot pels pescadors, és el pont que creua el riu a l'altura de la nostra vila. Fins i tot al pic de l'estiu, quan el cabal del Ter és sovint d'allò més minso i l'aspecte de l'aigua força sospitós, hom pot veure sota els amples i sòlids arcs del pont estivejants estrangers -les matrícules dels cotxes que deixen vora la mota els delaten- que pesquen i fins que es refresquen el cos a les aigües del riu.



La Gola. En arribar al mar, el Ter ofereix un bell espai d'esbargiment. (Foto Ricard Torroella)

4

A més d'instal·lar-se prop del Ter des de temps prehistòrics, l'home ha intervingut d'una manera intensa en el seu curs. És a dir, amb l'ajut d'eines i màquines l'home ha fet obres i treballs de diverses menes i amb diverses finalitats al llarg del curs fluvial. Aquesta intervenció de l'home en el Ter ha tingut dos objectius principals. Per una banda, defensar-se de les aigües desbocades del riu. Per altre costat, beneficiar-se de l'aigua del riu o bé de la seva força.

La intervenció humana en el Ter és antiga. Sabem que des de temps medievals els homes que vivien prop del Ter construïren rescloses en el curs fluvial per tal d'eleva el nivell de l'aigua i derivar-la fora del seu llit. Després de construir les rescloses, calia obrir sèquies per conduir l'aigua fins a la seva destinació, generalment un molí o una horta. Només en els dotze quilòmetres que hi ha entre Colomers i Torroella de Montgrí podem trobar-hi quatre rescloses: la de Colomers, la de Jafre, la de Canet de Verges i la d'Ullà, que ja és dir.

Tanmateix, és en l'època contemporània quan la intervenció humana ha estat més gran i ha tingut més conseqüències. Les velles rescloses certament són ben poca cosa al costat dels grans embassaments de Susqueda i Sau, que causen un gran impacte visual. Dues enormes obres hidràuliques que, tot i haver generat riquesa i benestar, tenen detractors. Dels grans embassaments, hom acostuma a explicar-ne els avantatges, però rarament els inconvenients, que n'hi ha, i les poques persones que gosen fer-ho solen ésser titllades d'enemics del progrés i coses per l'estil.

Rescloses, sèquies, motes, desviacions i embassaments han anat canviant l'aspecte del riu, han alterat d'allò més el paisatge en alguns dels seus llargs trams. Els habitants del Baix Ter, que sempre hem vist el riu empresonat entre dues altes i amples motes, hem de pensar que els nostres avantpassats conegueren un riu molt diferent. Un riu més salvatge, que en èpoques d'aiguats provocava molts estralls. Però, d'altra banda, un riu molt més ple de vida, més lliure, més "natural", en definitiva.

5

Si la intensa intervenció humana en el Ter és un fet preocupant, més ho és encara l'agressió humana patida pel riu d'un temps ençà. Recordem que, al nostre país, la

primera manifestació multitudinària contra una agressió al medi tingué lloc a la conca del Ter, concretament a Torroella de Montgrí. Aquell 7 d'agost de 1976 unes 4.000 persones es manifestaren a la nostra vila enarborant pancartes que posaven SALVEM EL TER. Altres fonts parlaven de 3.000 manifestants. Tant li fa. Tenint en compte que els organitzadors comptaven poder reunir dues-centes o tres-centes persones, la manifestació fou un èxit. Les persones que s'estimaven el riu i estaven preocupades per la seva salut no eren quatre gats. Eren milers.

El Ter, certament, estava molt malalt. La contaminació no afectava només les aigües del tram final del riu. El mal venia de molt més amunt. Unes setmanes abans d'aquella gran manifestació, durant el mes de juliol de 1976, havien baixat pel riu milers de peixos morts. L'espectacle, sobretot a la Gola, on el riu s'eixampla i les seves aigües s'encalmen, era colpidor, depriment. Quan un riu està molt contaminat, els peixos que hi viuen es moren i pugen a la superfície de l'aigua per restar-hi surant.

El Ter, font de vida per definició com qualsevol riu, provocava llavors la mort dels éssers que vivien a les seves aigües. Era l'aspecte més impactant de la greu contaminació que patia el riu, però no l'únic. Perquè la contaminació fluvial no afecta sols els peixos. També es manifesta en la desaparició o la modificació de la flora, en la proliferació de certes algues i bactèries que fan minvar la quantitat d'oxigen de l'aigua.

Durant els anys setanta i vuitanta, noves mortaldats de peixos provocaren l'aparició, primer, d'un Moviment de Defensa del Ter i, poc després, de l'actual Grup de Defensa del Ter. Gràcies a l'encomiable tasca duta a terme per aquests organismes, avui dia tenim un Ter força menys contaminat que vint anys enrere. Després dels desastres biològics dels anys setanta i vuitanta, les administracions públiques van començar a prendre mesures per frenar la contaminació el Ter. De llavors ençà s'ha tingut força més cura del riu.

Potser no podrem tornar a banyar-nos al Ter sense posar en perill la nostra salut, com havien fet els nostres avis. Si més no, però, podrem mirar les aigües del riu sense horroritzar-nos pel seu aspecte metzinós, podrem veure-hi nedar peixos plens de vida.

6

En resum, el profit que l'home ha tret del Ter al llarg de la història és enorme, incalculable. Certament, el Ter també ha causat desgràcies, ha produït tot sovint pèrdues humanes i materials, dolor i indignació. Al Baix Ter, sobretot, les inundacions foren una constant fins temps molt recents, i han estat ben estudiades⁵. Els anys 1919, 1932 i 1940, sobretot, el Ter provocà enormes estralls. No oblidem que el 1932 el Ter deixà Torroella de Montgrí incomunicada durant quatre dies, i que si al Baix Ter les inundacions generalment no han provocat víctimes humanes és degut al fet que, llevat d'alguns casos, la major part de les poblacions d'aquesta contrada (pensem en Bellcaire d'Empordà, Ullà, Torroella de Montgrí...) estan situades en indrets enlairats, lluny del furor de les aigües que surten de mare en èpoques d'aiguats.

Al capdavant, però, la balança s'inclina a favor de l'agraïment, del deute. Altrament, en els últims temps les desgràcies provocades pels rius sovint són degudes a l'acció humana. La intensa urbanització del sòl, la desforestació, la invasió humana de la llera del riu i l'abandonament de cultius són les principals causes de les inundacions derivades de l'acció antròpica. Si maltractem la natura, si no la tractem amb respecte, la natura més tard o més d'hora ens passarà comptes.

“Els rius són germans nostres, perquè ens alliberen de la set”, escriví, en una coneguda carta dirigida al president dels EUA, un cap indi de nord-amèrica anomenat Seattle. Tant de bo tinguéssim sempre presents aquestes sàvies paraules del cabdill indi, ara que els rius són tan maltractats. I que les recordéssim tantes vegades com calgui als industrials, als grangers i a tots aquells que embruten i emmetzinen les aigües fluvials. I també als polítics que en fan, o en pretenen fer, un ús forassenyat fent cas omís a prudents advertències.

El món gira, els rius flueixen. Esperem que el Ter segueixi fluïnt amb aigües cada cop més netes i, això ja és més difícil, més abundants. Al capdavant, el Ter és el nostre riu, si és que els rius són d’algú.

Josep Torroella i Prats

¹ Terradell, M.: *Les arrels de Catalunya*. Vicens-Vives, Barcelona, 1991.

² Ribas, I.: *Màquines i vapors*. Barcanova, Barcelona, 1991.

³ Camps i Arboix, J. : *El Ter*. Destino, Barcelona, 1976.

⁴ D. A.: *El Ter. Un riu per viure-hi*. Grup de Defensa del Ter, 1995.

⁵ D. A. : *Inundacions i societat al Baix Ter*. Consorci de la Costa Brava, Museu del Montgrí i del Baix Ter, Diputació de Girona i Consell Comarcal del Baix Empordà. Girona, 1993.